لە پەراوێزی چەند کتێبێکی نوێی مێژوویی لەسەر هەولێر

نووسینەوەی مێژووی هەولێر، یان دووبارەکردنەوە

خەسرەو پیربال

پرۆسەی نووسینی مێژوو بەشێوەیەکی گشتی و پێش هەموو شتێک پێویستی بەخۆشەویستی و دڵ پاکییەکی زۆر هەیە، جگە لەوەش پەیوەندی بە تێڕوانیین و بۆچوونی مێژوونووسەکەشەوە هەیە.

یەکێک لەپێناسە ئەکادیمییە باوەکانی نووسینی مێژوویی ئەوەیە، کە مێژوو بریتییە لەپرۆسەیەکی وردی نووسینەوەی ڕووداوەکانی ڕابردوو بەشێوەیەکی گشتگیر، بەمەبەستی سوود وەرگرتن لەوانە و پەند و هەڵەکان، بەتایبەتی ئەو ڕووداو و کارەساتانەی کە وڵات و میللەت و مەملەکەت و زمان و فەرهەنگیان تێکشکاندووە.

بۆ ئەم مەبەستەش دەمەوێت ئامانج و ئەو هۆکارانە ڕوون بکەمەوە. کە مەبەست لەنووسینەوەی مێژووی دەوڵەمەند و پڕ لەشانازی کۆنی قەڵای هەولێر و ئیمارەتی (اربل) و مێژووی مرۆڤایەتی لەکوردستانی عێراق و تایبەتمەندی شاری هەولێر چییە؟

ساڵانێکە خەریکی لێکۆڵینەوە و دۆزینەوەی چەند سەرچاوە و بەڵگەنامە و کتێبی گرنگم لەسەر مێژووی مەملەکەت و قەڵای هەولێر.

کاتێک موزەفەرنامە-م نووسی، یەکێک لەو دەستنووسە ونبووە مێژووییە گرنگانە (كتاب التنوير في مولد السراج المنير) بوو، کە لەمەغریبی عەرەبییەوە هێنامەوە هەولێر، لەگەڵ چەند وێنە و بەڵگەنامەیەکی مێژوویی هەولێر و ئیمارەتی (اربل) هەموویانم لەچەند کتێبێکدا چاپ و بڵاوکردەوە. ئەوکات گەلێک لەکتێب و بڵاوکراوەکان، هەتا کتێبەکانی مەنهەجی قوتابخانە و زانکۆکانیش، مێژووی ئەو سەد ساڵەی هەولێریان بە بەتاڵی هێشتبووەوە مەبەستم ئەو سەد ساڵەی پێش داڕمان و لەناوچوونی خیلافەتی عەباسییە.

هەموو ئەو کتێب و سەرچاوانە بەشێوەیەکی سیستەماتیک ئاماژەیان بە مێژووی ئیمارەتی (اربل) و حوکمی ئەتابەگییەکانی هەولێر و موسڵ دابوو، تاوەکوو هەندێک لەومێژوونووسانەی شاری هەولێریش کەوتبوونە هەمان هەڵەی مێژوویی دوژمنانی مێژووی هەولێر و شانازییە مرۆییەکان و فەرهەنگی پێکەوەژیانی میللەتی هەولێر. لەدەرەوەی سنوور و پێناسە و پرۆسە ئەکادیمیەکانی نووسینی مێژوو، بەپێویستی دەزانم لێرەوە تایبەتمەندی نووسینی مێژووی هەولێر و قەڵاکەی دیاری بکەم.

نووسنەوەی مێژووی قەڵای هەولێر و هەڵدانەوەی ئەو بارە قوورسە پڕ لەجەنجاڵییە،

> ***لەمەملەکەتی ئێمەدا ڕەخنە و شیکردنەوە بۆ کتێب نییە، چەند حزبێکی سیاسی تورکمانی و چەند کەسێک، بەبێ ئەوەی ئەو کتێبانە بخوێننەوە، بەبێ ئەوەی کەسێک بێت بزانێت دکتور حسام داود چی نووسیوە و چی بڵاوکردۆتەوە. ستایش و دەستخۆشی لێدەکرێ***

پێویستی بەمێژوونووس و لێکۆڵینەوەی ورد و کەسی پاک و ڕۆشنبیر و نیشتمانپەروەر هەیە، پێویستە نووسەر و ئەو کەسەی کار لەسەر مێژووی هەولێر دەکات، دڵی پڕ لەخۆشەویستی و موحەبەت و ئیمان بێت، نەوەک وەکوو بەبەغا و تووتی، هەمان ئەو حیکایەت و زانیارییە هەڵانە دووبارە بنووسێتەوە و ناوی لێبنێن مێژووی هەولێر.

نووسینی مێژووی هەولێر، پێش هەموو شتێک پرۆسەی نووسینەوەی بیر و عەقیدەیەکی ئینسانی و ئیمانی و دەرخستنی هەق و شیکردنەوەی فەرهەنگی دەوڵەمەندی شارستانیەتی گەورەی مرۆیی مەملەکەتێکە .

کاتێک ئاماژە بە سەرچاوەیەکی عەرەبی دەکەیت، دەبێت بۆچوون و لێکدانەوەی خۆشت هەبێت، نابێت بکەویتە ناو هەمان هەڵە و تەڵە مێژووییەکانی مێژوونوسە عەرەبەکان، کە پێشتر لەسەر هەولێر نووسیویانن .

ساڵی ڕابردوو لەکتێبخانەی تەفسیر دوو کتێبی دکتۆر (حسام داود خدر الاربیللی)م کڕی و خوێندمەوە (الترک أو الترکمان فی خمسة بحوث أکادیمیة) و (اربل تحت الانظار) کە دەبووایە هەردوو کتێبەکە یەک کتێب بان، چونکە هەمان شێواز و میتۆد و عەقلییەت و دووبارەکردنەوەی هەڵەکانی مێژوونووسەکانی پێشترە.

دیارە لەمەملەکەتی ئێمەدا ڕەخنە و شیکردنەوە بۆ کتێب نییە، چەند حزبێکی سیاسی تورکمانی و چەند کەسێک، بەبێ ئەوەی ئەو کتێبانە بخوێننەوە، بەبێ ئەوەی کەسێک بێت بزانێت دکتور حسام داود چی نووسیوە و چی بڵاوکردۆتەوە. ستایش و دەستخۆشی لێدەکرێ.

بەندە هەروەکوو دەمناسن، ناتوانم لەژیانی دونیا و لەگەڵ عەبدەکانی خودا ڕاستگۆ و دڵساف نەبم، لەبەر ئەوە هاتوومەتە کایەوە و بۆچوونی خۆم وەکوو مێژوونووسێکی هەولێریی دەرببڕم.

وێڕای دەستخۆشیم بۆ (دکتور حسام داود) بۆ ئەو ماندووبوون و نووسینەی و گەڕانەوە بۆ چەند سەرچاوەیەکی کۆن لەسەر مێژووی هەولێر، بەڵام بە خوێندنەوەی من ئەو کتێبانەی بەڕێزیان، نووسینەوەی مێژوو نین، بەڵکوو کۆکردنەوەی مێژووە، نووسینەوەی سەرچاوە کۆنەکانە. بەداخەوە دووبارە نووسینەوەی هەموو ئەو هەڵە مێژووییانەیە کە خەڵکی حاقید و دوژمن لەسەر میللەتی هەولێر و سەرکردە قارەمانەکانی ئیمارەتی (اربل) و ئەتابەگییەکانیان نووسیوە.

بە خوێندنەوەی ئەو کتێبانە، خوێنەر نازانێت بۆچوونی خوودی (دکتور حسام داود) لەسەر ئەو حیکایەت و زانیارییانە چییە. کاتێک مێژوونوس، یان نووسەر باس لەڕووداوێک، یان زانیارییەکی گرینگ دەکات، ئەرکێکی ئەخلاقیشە، تێبینی و بۆچوون و لێکدانەوەی خۆیشی بەیان بکات .نووسەر کەوتۆتە نێو هەڵەی زۆر گەورەی مێژوویی، وەکو دووبارەکردنەوەی زانیارییە هەڵەکانی مێژوونووسە عەرەبەکان، کە بە بۆچوونی بەندە، کەسێکی بەڕێزی وەکوو مامۆستا (حسام داود) کە پیاوێکی ناسراوە و لەخانەوادەیەکی بەڕێزی پایەتختی هەرێمی کوردستانە و باش ئاگاداری مەسەلەکانە، نەدەبووایە ئەو ناحەقیانە دووبارە بکاتەوە .

نووسەر زۆر زانیاری و مەسەلەی وەکوو خۆی

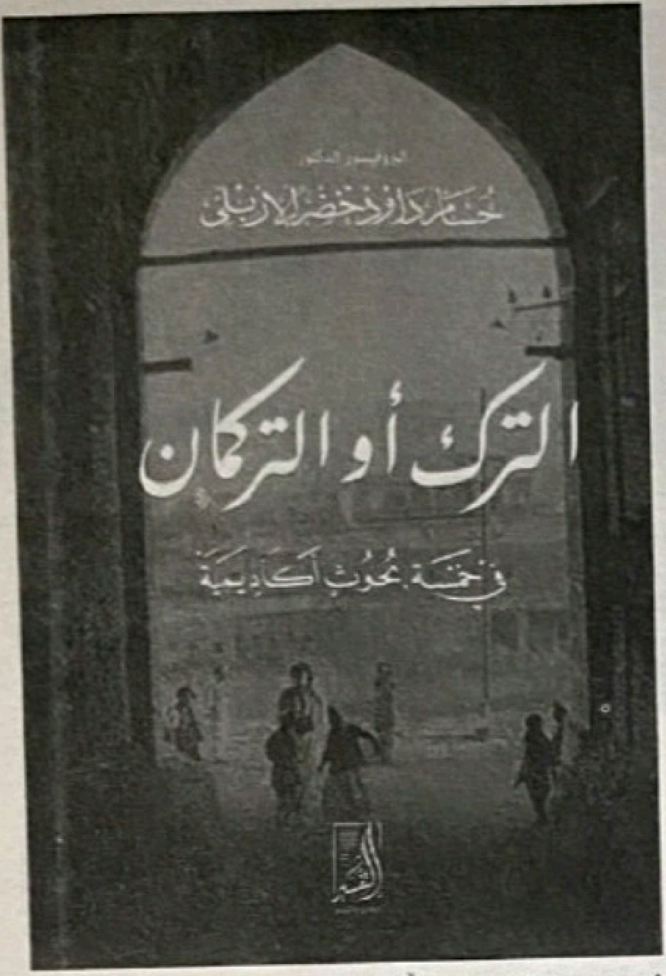

نووسیوەتەوە، بەڵام ئەوەی زۆر گرنگە، کە من پێموایە بە لێکدانەوە و مەنتیقی مێژوویی و مرۆڤایەتی سەرکردەکانی وەکوو سەلاحەدینی ئەیوبی و سوڵتان موزەفەرەددین گووکبوری بەگشتی و سەرکردەکانی سەردەمی ئەتابەگییەکان، شایستەی ئەوە نین ئێمە بکەوینە ناو هەمان ئەو هەڵە مێژووییانەوە.

نموونەکان:

لەکتێبی (اربل تحت الانظار) لاپەڕە ٨٣ هاتووە باس لەمردنی سوڵتان موزەفەر دەکات، ئێمە لەموزەفەرنامەدا (کە لەبەر هۆکاری زۆر تایبەت کە تەنها دکتور حسام داوود دەزانێت) ناوی موزەفەرنامە و ناوی (موزەفەرەدین گووکبوری، دکتور عبدالقادر احمد تولەیماتی لەهەردوو کتێبەکانی خۆی نەهێناوە، بەهیچ شێوەیەک ئاماژەی پێنەکردوون، لەشوێنێک بیستم

"نووسەر کەوتۆتە نێو هەڵەی زۆر گەورەی مێژوویی، وەکو دووبارە کردنەوەی زانیارییە هەڵەکانی مێژوونووسە عەرەبەکان"

> دووبارە شک و قال و قیل دەخاتەوە مێژووی پڕ لەشانازی میری گەورەی ئیمارەتی ئەربیل

کە گوایە (کتێبی تولەیمات) کە لەکتێبەکانی گەشتیارییە عەرەبەکانە (ادب الرحاله) ئەوە ج بەلایەکی گەورەی هەندێک لەهەولێرییەکانە!

ئێمە لەسەرەتای نووسینی موزەفەرنامەدا بەنامە پەیوەندیمان بە گورستانی نەجەف کرد (وادی السلام) داوای زانیاریمان کرد، پاش سالێک وەلامێکی فەرمیمان بۆ هاتەوە و لە ڕۆژنامەی هەولێر و کتابی موزەفەرنامەدا بلاومانکردوە: حەوزەی عیلمی و ئیدارەی قەبرستانی وادی السلام دەلێت: بەهیچ شێوەیەک ئاسار و شوێن و ناوی قەبرێک بوونی نییە بەناوی سولتانی (اربل) و موزەفەردین علی کچووک.

دکتۆر حسام هاتووە لەکتێبەکانیدا هەمان ئەو هەلانەی دووبارە کردۆتەوە و شوێنی مردن و قەبرەکەی بردۆتەوە مەککە.

بۆمێژوو زۆر خۆشحالم لەمانگی ١١ی ٢٠٢١ خۆشبەختانە، لەسەر پێشنیاز و موتالەعەیەکی بەندە، سەنتەری سولتان موزەفەرەددینی گوگبر بۆ فیکر و مێژوو، دکتۆر پشتیوان سادق و وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئاینی حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەستیانکرد بەدووبارە نوژەنکردنەوە و خاوێنکردنەوە و ئاوەدانکردنەوەی قەبر و مەزاری شەریفی سولتانی هەولێر و ئیمارەتی (ئەربل) لەپایتەختی هەرێمی کوردستان.

لەلاپەرە ٨٨ ی کتێبەکەیدا هاتوو: باس لەسەرچاوەی (ابن الجوزی) دەکات کە چۆن سولتان موزەفەر کلیلی قەلای هەولێری تەسلیمی خەلیفەی بەغدا کردووە (ابن الجوزی) بێشەرمانە و دوور لەهەموو ڕاستییەک باس لەو ڕۆژە دەکات کە موزەفەرەددین لەبەغدا بووە، بەلام ئەو، ئەگەر باش میر و پاشای هەولێر بناسێت دەزانێت کە سولتان موزەفەر سەری تەنیا بۆ خودا هیناوەتە خوار و دەستی کەسی ماچ نەکردووە و هەرگیز کلیلی قەلای هەولێری تەسلیم نەکردوە.

لەکتێبی دووەمیدا: (الترک او الترکمان) لاپەرە ٩٦ نووسەر هەمان هەلەی نووسەرانی دی دووبارە کردۆتەوە، (مکونة امارة مستقلة، سمیت بلامارة الاتابکیة) لەکاتێکدا ئیمارەتی (اربل) بووە، ناوی (ئیمارەتی ئەتابەگی) نەبووە. باشترین سەرچاوەش کتێبی (امارة اربل)ی (دکتور محمد الصقار)ە. لەهەموو بەشەکان، هەمان سەرچاوە کۆنەکانی دووبارەکردۆتەوە بێ ئەوەی ڕەچاوی قوناغە مێژووییەکان بکات.

لەلاپەرە (٢٤٤)دا دکتور حسام داوود باس لەیەکچوونی ناولێنانی عەلی مستەفا ئەتاتورک و سولتان موزەفەر دەکات، کە لەسالی ١٩١٤ نازناوەکەی دراوەتە ئەتاتوورک، لەکاتێکدا، لەبەر ئازایەتی و قارەمانیبوونی سولتان موزەفەرەددین لەشەڕی (حتین) سولتان سەلاحەدینی ئەیوبی لەخۆشەویستی نازناوی (گورگی شینی) بەخشیوەتە میری (اربل) بەبێ ئەوەی ئاماژە بە ڕۆلی سولتان سەلاحەدین بکات و وەکوو خۆی نووسیویەتییەوە (دووبارە ئێمە نازانین بیروبۆچوونی دکتور حسام داوود لەسەر خالەکان چییە).

لەکۆتاییشدا لەلاپەرە (١٩٠) ی کتێبی (اربل تحت انظار) دکتور حسام داود ئاگادارییەکی بلاوکردۆتەوە بە ناوونیشانی (القال و القیل فی سولتان اربیل القصه متیر للجدل- ٥٤٩

نووسینەوەی مێژووی ئیمارەتی (ئەربیل) و شاری قەڵا و منارەی موزەفەرییە و شارستانی هەولێر و هەولێرییەکان، پێویستی بە مێژوونوس و نووسەر و لێکۆڵەری شارەزا و دڵپاک و مەنتیقی هەیە

هیجری-٦٣٠ هیجری) لێرەشدا پێم وایێت، کاک حسام داود هەڵە دەکات، تەنانەت ناونیشانەکەش لەمێژوو و حورمەت و ناو و قارەمانییەتی و شناسنامە و ئینتمای سولتان موزەفەرەددین کەم دەکاتەوە. دووبارە شک و قال و قیل دەخاتەوە مێژووی پڕ لەشانازی میری گەورەی ئیمارەتی ئەربیل.

هەروەها دکتۆر حسام داود بەبێ ئەوەی بگەڕێتەوە سەر کتێبە مێژووییەکانی ئەو ساڵانەی دوایی و دەرەنجامە گرینگەکان و بەڵگەنامەکانی لەدایکبوون و حوکم و دراوو و شوێنی قەبری ژنی و خۆی و مەزاری سولتان لەهەولێر. جارێکی دیکە دەکەوێتەوە نێو هەڵە مێژوویەکانی ڕابردوو، لەکۆتاییدا، دەمەوێت ئەوە دەربخەم، کە نووسینەوەی مێژووی ئیمارەتی (ئەربیل) و شاری قەڵا و منارەی موزەفەرییە و شارستانی هەولێر و هەولێرییەکان، پێویستی بە مێژوونوس و نووسەر و لێکۆڵەری شارەزا و دڵپاک و مەنتیقی هەیە، دەبێت مێژوونووس بە مەنتیق و لێکدانەوەی کەسایەتییە گەورەکانی ئەو سەردەمی زێرینەوە بیربکاتەوە و لێکدانەوەی نوێی هەبێت. دەبێت مێژوونوس بیروبۆچوونی خۆشی بەیان بکات و خوێندنەوەی تایبەتی خۆی هەبێت، کەمن لەکتێبەکانی (حسام داود)دا نایانبینم .

پرۆسەی نووسینەوەی مێژووی هەولێر و ئیمارەتی ئەربل و سەردەمی ئەتابەکییەکان، پێویستی بەهەڵوەستە و کارێکی ئەکادیمی ورد و گەورە هەیە، پێویستە لەسەر ئاستی حکومەتی هەرێمی کوردستان، گرنگی بە پرۆسەی نووسینەوەی مێژووی ڕاستەقینەی قەڵای هەولێر و حوکمی سیاسی و هەرێمایەتی ئەو مەڵبەندە شارستانییە گەورەیە بدرێت. زانکۆکانی هەرێمی کوردستان و عێراق و هەموو دامودەزگاکان، پێکەوە ڕۆڵیان هەبێت. ئالیەتێک هەبێت بۆ ئەوەی هەموو لایەک وەکوو یەک تیمی مێژوونوسان پێکەوە کار لەسەر شارستانییەتی قەڵای هەولێر بکەن. سنوورێک بۆ یەکتر شکاندن و کلتووری یەکتر سڕینەوە دابنێن. ئەو فەرهەنگی یەکتر خواردن و خۆخۆرییە نەمێنێت لەنێوان نووسەر و مێژوونووسانی شاری هەولێر .

هەولێر و نووسەر و مێژوونوسانی پێش هەموو شتێک پێویستیان بە دەزگایەکی حکومی هەیە کە پشتگیری نووسەران و مێژوونووسانی بکات، هەروەها پێویستی بە چاپخانەیەکی گەورە هەیە بۆ پەخش و بڵاوکردنەوەی کتێب و بەڵگەنامە مێژووییەکانمان .

نووسینەوەی مێژووی هەولێر، قودسیەت و تایبەتمەندی خۆی هەیە، چونکە نووسینەوە و بەیانکردنی مەسەلەی میللەتێکە، هەرێم و مەملەکەتێکی خاوەن شارستانیەتێکی دەوڵەمەندە، کە هەموومان شەرەفی خاوەندارییەتیمان هەیە.

(والله من وراء القصد)

کاتێک موزەفەرنامە-م نووسی، یەکێک لەو دەستنووسە ونبووە مێژووییە گرینگانە (كتاب التنوير في مولد السراج المنير) بوو، کە لەمەغریبی عەرەبییەوە هێنامەوە هەولێر